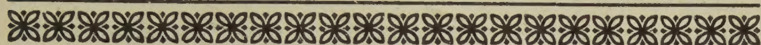
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.

Redactie-Adres: Prof. Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.

Aflevering 6. October 1921.

TER GEDACHTENIS AAN PROF. BAVINCK [1])

door

Dr. A. G. HONIG.

Gelezen:
Daniël 12 : 3.
Matth. 5 : 8.
Openb. 22 : 4 en 5.

Waarde Commilitones! Naar ik vertrouw, deelt gij mijn gevoelen, dat bij den aanvang van de colleges in de Dogmatiek ditmaal de gewone orde niet kan gevolgd. We hebben er saam behoefte aan, op dit oogenblik de gedachtenis aan den rijk begaafden Theoloog, die, na veel lichaamslijden, in den afgeloopen zomer de vreugde zijns Heeren beërfde, te hernieuwen.

Al aanstonds dringen hiertoe twee omstandigheden.

Hoevele jaren heeft professor Bavinck te Kampen doorgebracht! En van zijn eerste optreden af hebben de studenten der Theologische School beseft, dat deze jeugdige hoogleeraar met schitterende gaven door zijn God was begiftigd. Met bewondering, met geestdrift en met liefde hebben ze zich rondom hem geschaard. Ze waren aan zijne lippen als geboeid, wanneer hij de Encyclopaedie, de Ethiek .... vooral wanneer hij de Philosophie en de Dogmatiek doceerde. Ze zagen in, welk een glans deze welsprekende geleerde aan de Theologische School bijzette.

---

[1]) Met dit eenvoudige woord opende ik op Dinsdag 27 September mijn lessen in de Dogmatiek. Op verzoek der studenten geef ik het hierbij in druk.

Ds. Laman en Ds. Landwehr verklankten ons welsprekend, wat toen in de studentenwereld te Kampen leefde.

Nobele gevoelens trillen in deze teekening:

„De college's namen een aanvang. Ik hoorde den nieuwen hoogleeraar het eerst op zijne college's over „de geschiedenis der Wijsbegeerte". Wat een genot was het, die college's te bezoeken! Hoe echt wetenschappelijk was al aanstonds de opzet! Hoe schoon de beschrijving der philosophie! .... Wij doorwandelden aan zijne hand de gansche geschiedenis der Wijsbegeerte. Bavinck had een echt philosophischen aanleg. Hij was de dingen meester. Hij stond er boven, daarom kon hij zoo bevattelijk de moeilijkste problemen voorstellen. Glashelder was altoos zijn onderricht. Daarenboven kwam al, wat hij te zeggen had, in schoonen vorm tot ons. Daar hield hij van. Zijn voordracht was levendig, soms wegslepend, en die wondere stem, die zoo gewild was, en altoos vol melodie, die viva vox maakte de college-uren tot uren van hoogstaand genot.

„Later kwam het college „Encyclopaedie". Ook daar blonk Bavinck voor ons. Zijn optreden was meer dan een evenement, het was voor ons als eene openbaring. Hij leerde ons studeeren. Hij stortte ons liefde in voor de wetenschap, en wij allen waren altoos onder den diepen indruk van zijn ernst. Hoe schoon was die Inleiding over de roeping en de vereischten van den Theoloog. De ware Theoloog was, die sprak over God maar ook uit God; die sprak als in de tegenwoordigheid Gods en tot Zijne glorie. Hoe menigmaal las ik later, toen ik al jaren predikant was, die dictaten na. Eindelijk kwamen de Dogmatiek en de Ethiek. Op die college's stond Bavinck in zijn volle kracht. Daar was altoos alles geborduurd op het stramien: Uit Hem en door Hem en tot Hem zijn alle dingen. Doodstil kon het op die college's zijn en meer dan eens liet deze of gene de pen rusten, om te genieten van hetgeen onze leermeester met gloed en bezieling voordroeg.

„De college's in de Dogmatiek werden 's morgens om negen

uur gegeven, maar we waren steeds allen present. Quantums van kennis werden door ons verzameld in Canoniek, Tekstkritiek, Kerkgeschiedenis en wij zetten onze dictaten thuis in de boekenkast. Ze stonden daar in ruste. Hoe uitnemend al die kennis ook was, die dictaten spraken niet tot ons, maar uit Bavinck's dictaten kwam een levensstroom ons tegemoet. Wat spraken wij dikwerf uren lang onder elkander, als de college's geëindigd waren. Hoe gingen dan de diamanten, die wij verzameld hadden, door de handen, en hoe werd onze bewondering opgewekt, als wij ze nog eens, van alle zijden belicht, mochten zien. Bavinck sprak niet alleen over God maar hij bracht ons nader tot God (Ds. J. H. Landwehr, In Memoriam, blz. 27/28).

Niet waar, 't is of gij Bavinck hier wandelen ziet, of gij hem in de collegezaal doceeren of in de Aula eene zijner schitterende oratie's uitspreken hoort?

Welnu waar zoo Bavinck door vele studentengeneratie's te Kampen terecht is geëerd, daar zouden we aan iets in ons geweld doen, als we thans van hem zwegen.

't Is waar aan het einde van 1902 verbond Bavinck zich aan de Vrije Universiteit. En hoe daar de grootmeester in de Theologie door zijne leerlingen geëerd is, heeft Ds. Meijster ons in mooie en gevoelvolle taal uitgebeeld. Maar bij Bavinck's vertrek is de band tusschen hem en Fides niet verbroken. Vooral in de laatste jaren trok die band met uw corps weer sterker aan. En hoe dankbaar waart gij hem, toen hij, nog niet zoo lang geleden, een voordracht voor u wilde houden en daarna nog geruimen tijd met u over de vragen, welke gij hem voorlegdet, spreken wilde.

Zoo geven me dus reeds twee redenen aanleiding u te roepen naar het graf, waarin een zoo zeldzaam geliefd hoogleeraar gelegd is.

Maar nog meer gevoel ik me hiertoe gedrongen, nu Bavinck zulk een sieraad der Nederlandsche wetenschap geweest is, en hij vooral op het gebied der Dogmatiek zoozeer heeft uitgemunt.

Over hoevele terreinen liet Bavinck zijn oog gaan!

Hij liet zijne stem hooren over de Paedagogiek, de Psychologie, de Philosophie, de Encyclopaedie, de Aesthetica, de Nederlandsche Letterkunde, de Ethiek, de Politiek en de Natuurkunde. En op schier elk dezer gebieden zijn belangrijke studies van zijne hand verschenen. Maar hoevele lauweren Bavinck zich met deze geschriften ook gewonnen heeft — voor alles was hij toch de Dogmaticus. En zijn „Dogmatiek" zal zijn meesterwerk blijven. In zijn „Dogmatiek" heeft hij wel 't meest rijk en vol de schatten zijner wondergroote kennis en belezenheid uitgestald.

Mij is 't dan ook sinds jaren, of ik twee leermeesters in de Dogmatiek gehad heb. En als ik aan Bavinck schreef, dan vloeide 't „uw leerling" me even natuurlijk uit de pen als in mijne brieven aan Kuyper. Sinds 1 September van het vorige jaar heb ik dies herhaaldelijk de lectuur of de pen voor eene wijle laten rusten, in weemoedig gepeins denkende aan deze twee zeer grooten onder de beoefenaars der Godgeleerde Wetenschap. Saam hebben ze de kennisse Gods, ons in het Woord geopenbaard, ingedacht met het schitterende vernuft, hetwelk hun deel was. Saam hebben ze de Gereformeerde Dogmatiek met nieuw leven bezield, haar met het denken hunner eeuw in verband gebracht, haar opgevoerd tot eene hoogte, waarop ze, naar ik meen, in ons vaderland zelfs in de dagen van Voetius niet heeft gestaan. En schier gelijktijdig is aan beider hand de schrijfstift ontvallen en voor beide gekomen de ure, waarop aan het moeizame peinzen en vorschen voor altoos een einde kwam. Waar mijn hart zoo sterk aan beide hing en ik aan beide zooveel te danken heb, daar weet ik, dat ik van nu voortaan door het leven zal gaan als een, die rouw draagt over twee dooden, van wie hij in liefdevol gepeins niet loskomen kan en niet loskomen wil.

In uw jongste Studenten-Almanak herinnerde ik u aan den weg, waarlangs Kuyper tot de Gereformeerde Dogmatiek gekomen is.

In de ouderlijke woning is Kuyper niet in het Gereformeerde belijden ingeleid. Aan de Universiteit te Leiden gaf Scholten voor een systeem der Gereformeerde Theologie uit, wat op dien naam in het geheel geen aanspraak maken mocht. Zoo heeft Kuyper eigenlijk eerst in den rechten zin des woords nà zijne bekeering te Beesd de Gereformeerde Dogmatici bestudeerd. Of liever, eerst nà 1870 was zijn hart waarlijk overweldigd door de Gereformeerde opvatting van Gods heilige waarheid. Van toen af maakte hij studie van de Theologen der vorige eeuwen, bijzonderlijk van Calvijn en Voetius. Maar nog meer heeft hij getracht door zelfstandig nadenken Locus na Locus der Dogmatiek uit de Heilige Schrift naar Gereformeerd bestek op te bouwen.

Dit is Kuyper's kracht geweest.

Zoo kan alleen een genie de wetenschap beoefenen.

Maar met hoeveel eerbied ons dit ook vervullen blijft — verzwegen mag toch niet, dat aan deze methode ook schaduwzijden kleven. Niet altoos geeft Kuyper 't gevoelen van anderen geheel juist weer; niet altoos zijn alle hoofdpunten aangeroerd, die bij een bepaalden Locus ter sprake dienen te worden gebracht; niet altoos is er eenheid in de conceptie en vastheid van gevoelen en uitdrukking. Ook zou nauwkeuriger kennis van de oude en nieuwere Theologie en van de nieuwere Wijsbegeerte meer dan eens de waarde van zijne collegedictaten en boeken nog verhoogd hebben.

Zonder aarzelen zij dit erkend!

Maar dan blijft nog staan het machtige feit, dat Kuyper in de negentiende eeuw de eerste was, die het Gereformeerde belijden tot in zijne diepste uitgangspunten doorschouwd, die in de gedachtenwereld en in de taal zijner eeuw de Gereformeerde Theologie gedoceerd en haar tegenover allerlei afwijkende richtingen gehandhaafd, ja die het Calvinisme als eene hoofd en hart bevredigende levens- en wereldbeschouwing ons getoond heeft!

Met Bavinck was Gods leiding eene geheel andere.

Bavinck's vader was een Godvruchtig predikant, die de Gereformeerde leer uit volle overtuiging aanhing. Thuis, op de catechisatie en in de kerk is Bavinck met onze drie Formulieren van Eenigheid bekend gemaakt. En we kunnen ons gemakkelijk indenken, hoe de schrandere en vrome knaap en jongeling met lust en ijver dit onderwijs gevolgd en in zich opgenomen heeft. Ofschoon hij te Leiden student was, nam hij toch nauwkeurig kennis van wat door de professoren der Theologische School behandeld werd en zoo kon hij reeds zeer spoedig na zijne promotie — zijn belangrijk proefschrift verraadt reeds een helder inzicht in de Gereformeerde Dogmatiek en Ethiek — het Candidaats (tevens praeparatoir) Examen aan de School afleggen. En nauwelijks is hij in de pastorie of hij haalt de „Synopsis Purioris Theologiae" te voorschijn uit het stof, waaronder ze zoo langen tijd verborgen was geweest.

Bij zijne benoeming tot hoogleeraar was Bavinck dus reeds uitnemend vertrouwd met de Gereformeerde Dogmatiek. Had hij ook met groote instemming Kuyper gelezen en gevoeld, dat Kuyper's ideaal ook het zijne wezen zou. Geen repristinatie maar Weiterbildung der oude Gereformeerde Theologie!

Toen is Bavinck hier in Kampen aan het werk gegaan. Hij heeft Augustinus, de Scholastiek, de Reformatoren, de Gereformeerde Dogmatiek, de nieuwere Theologie en de nieuwere Philosophie bestudeerd. Hij heeft de Gereformeerde Confessie aan de Heilige Schrift getoetst. En hij bleef voor zijn denken en zijn hart in het aloude Dogma rust vinden.

Daarna ging hij zijne grootsche Dogmatiek schrijven.

Wie der ouderen onder u zou niet kennen de schoone bladzijden, welke hij in het eerste deel van zijn meesterwerk wijdt aan de drie factoren, die bij dit studievak op den voorgrond treden? Laat me er u twee passus uit voorlezen.

„Tot deze taak zal de dogmaticus het uitnemendst toegerust zijn, als hij in geloofsgemeenschap leeft met de kerk van Christus en de Schrift als het eenig en genoegzaam principium der kennisse Gods belijdt. De dogmaticus ontvangt

dus den inhoud van zijn geloof uit de handen der kerk. In paedagogischen zin komt hij door de kerk tot de Schrift. Maar daarbij mag hij, evenmin als eenig geloovige, blijven staan. Hij heeft de roeping, om de dogmata, die hij door de kerk heeft leeren kennen, te ontleden tot in hun vezelen toe, en na te gaan, hoe ze wortelen in de Heilige Schrift. Zoo zou zijne taak hierin bestaan, dat hij eerst de dogmata objectief weergaf en daarna herleidde tot de H. Schrift; zijne methode ware dan historisch-analytisch. Maar al heeft deze methode voor een enkel dogma op zich zelf misschien veel aanbevelenswaardigs en al is ze in de dogmatiek ook ondergeschikt van waarde; toch heeft ze dit tegen, dat het bij haar niet komt tot een wetenschappelijk systeem. De dogmaticus doet daarom beter een anderen weg te bewandelen; niet van de rivier tot de bron, maar van de bron tot de rivier. Zonder te kort te doen aan de waarheid, dat de kerk in paedagogischen zin aan de Schrift voorafgaat, kan hij toch in de Schrift zelve als het principium theologiae zijne positie nemen, en dan van daaruit de dogmata ontwikkelen. Hij reproduceert dan als het ware den denkarbeid der kerk; hij laat ons zien, hoe de dogmata organisch uit de Schrift zijn uitgegroeid; hoe niet één enkele tekst, maar de Schrift in haar geheel de vaste, breede bodem is, waarop het dogmatisch gebouw verrijst."

— — — — — — — — — — — — —

„Maar daarbij blijft de dogmaticus mensch met eigen aanleg, opvoeding, inzicht; het geloof zelf ontstaat in ieder mensch niet op dezelfde wijze en is niet in allen van dezelfde kracht; de rede verschilt in scherpte, diepte, klaarheid van denken; de invloed der zonde blijft nawerken, ook in zijn bewustzijn en verstand. En tengevolge van alle deze invloeden blijft de leerstellige Godgeleerdheid een persoonlijk karakter dragen. Dit is hier, als in elke wetenschap, het geval. Zelfs profeten en apostelen zagen dezelfde waarheid van verschillende zijden. De eenigheid des geloofs is nog evenmin als de eenheid der kennis bereikt. Maar juist door de verscheiden-

heid heen voert God zijne gemeente de eenheid tegemoet. Als die eenheid des geloofs en der kennis is bereikt, heeft ook de dogmatiek haar taak volbracht. Zoo lang echter blijft haar de roeping toebetrouwd, om op de erve der wetenschap de gedachten te vertolken, die God in de H. Schriftuur voor ons heeft neergelegd."

Aan de hier voorgedragen zienswijze is Bavinck in zijn standaardwerk, hetwelk reeds bij zijn leven voor de derde maal in de geleerde wereld uitging, getrouw gebleven.

Zonder aarzelen heet het in de korte maar krachtige „Voorrede" van den eersten druk: „Het nauwst echter sluit deze Dogmatiek zich aan bij dat type, hetwelk de Christelijke religie en theologie in de 16e eeuw door de Reformatie, bepaaldelijk in Zwitserland, ontving. Niet omdat dit de eenig ware, maar wijl het naar de overtuiging van den schrijver de relatief-zuiverste uitdrukking der waarheid is. In geen confessie is het Christelijke in zijn religieus, ethisch en theologisch karakter zoo tot zijn recht gekomen; nergens is het zoo diep en breed, zoo ruim en vrij, zoo waarlijk katholiek opgevat als in die der Gereformeerde Kerken!"

En deze aansluiting — niet waar, dat mag ik aan dit citaat toevoegen? — wordt bij elken Locus duidelijk openbaar. Het is de Gereformeerde Dogmatiek, die ontvouwd wordt. Ja, het is maar niet in het algemeen de Christelijke maar zeer bepaald de Gereformeerde Theologie, die reeds in de verdienstelijke en veelomvattende „Inleiding" maar vooral in de zoo instructieve verhandeling over de „Principia der Dogmatiek" het woord voert.

Naar wat ik daareven voorlas, vangt echter Bavinck bij iederen Locus — ná eene korte inleiding, dikwijls aan de historie of wijsbegeerte der religie ontleend — aan met de Heilige Schrift. Voorop gaan de gegevens der Heilige Schrift. En dat niet vluchtig maar zoo volledig mogelijk. Daarna komt het dogmenhistorisch overzicht. En ten laatste de uiteenzetting van het dogma zelf; van de vragen, die bij het

dogma rijzen; van de bedenkingen, die tegen dit dogma zijn ingebracht en van de argumenten, waaruit de onhoudbaarheid der dwalingen blijkt.

Rest nog de derde factor: de persoonlijkheid van den dogmaticus. Welnu Bavinck's persoonlijkheid gaat waarlijk in zijn hoofdwerk niet schuil. Niet slechts zijne zeldzaam groote geleerdheid maar ook zijn streven naar het objectief weergeven van anderer meeningen d. i. zijne eerlijkheid . . . en dan voorts zijn kinderlijk geloof (zoo treffend riep hij bij gelegenheid van zijn 25-jarig professoraat uit: Ik heb het geloof behouden!), zijn heldere betoogtrant, zijn door de philosophie geschoold denken, zijn warm gemoed, zijne liefde tot den Christus en de zijnen, zijne zachtheid, zijne bescheidenheid en zijne waardeering van de goede momenten in de niet-gereformeerde Theologieën ademen U onophoudelijk tegen.

Bavinck's Dogmatiek zal dan ook een vraagbaak blijven en met liefde gelezen worden, zoolang de Gereformeerde Theologie in eere blijft. De geslachten na ons in Nederland, Duitschland, Engeland en Hongarije, in Noord-Amerika en Zuid-Afrika zullen gedurig weer naar dit boek grijpen. En ze zullen met ons den Schepper der geesten danken, dat Hij ongeveer in denzelfden tijd twee Dogmatici van den eersten rang aan de Gereformeerde Kerken in Nederland geschonken heeft.

Natuurlijk heeft ook dit grootsche werk zijne zwakke zijden.

De Schriftgegevens, hoe volledig ook opgesomd, konden meer dan eens meer verwerkt zijn bij de thetische uiteenzetting van het dogma. Door de veelheid van op zich zelf interessante bijzonderheden gaat de eenheid wel eens schuil. Bij de weerlegging der dwalingen zoudt ge soms een forscheren en kloekeren toon wenschen. De begeerte om een rechtvaardig oordeel te vellen en den tegenstander geen onrecht te doen, geeft wel eens aanleiding tot de gedachte, én dat de schrijver met zich zelven in strijd komt én dat het ten slotte weer eindigen in de Gereformeerde zienswijze bij den auteur niet genoegzaam gemotiveerd is.

Vooral om dit laatste is over Bavink's Dogmatiek van ethische zijde meer dan eens op spottende en sarcastische wijze gesproken. En dan bleef helaas een kloek verweer zijnerzijds uit.

Verstaat me niet mis, amici!

Geenszins wraak ik het wetenschappelijke wikken en wegen, de nobele opsomming van het pro en het contra. Evenmin dat Bavinck wel eindigt met een „non liquet."

Integendeel.

Maar wat ik bejammer . . . . het is, dat wel eens de snerpende kritiek der Ethischen: na talrijke bedenkingen landt Bavinck slechts door een noodsprong weer op het gereformeerde erf — niet geheel onbillijk schijnt. Wel onbillijk is maar niet onbillijk schijnt te zijn.

Dus ook hier geene vergoding van het werk eens schepsels!

Maar aan de àndere zijde evenmin onderschatting!

Uit volle overtuiging zeg ik: Bavinck's Dogmatiek zal steeds gerekend worden tot het allerbeste, wat op wetenschappelijk gebied verschenen is.

Om de kortheid des tijds moet ik het bij dit weinige thans laten.

Vult het gezegde aan door de lezing of herlezing van hetgeen door geachte ambtgenooten aan de Theologische School en de Vrije Universiteit, door bekwame Gereformeerde Dienaren des Woords en door auteurs uit andere kringen (al past bij de laatsten voorzichtigheid!) over Bavinck geschreven is.

Voor alle dingen: Maakt u dit zeldzaam schoone boek steeds meer eigen.

Drenkt uwen geest met de dictaten en boeken van Kuyper en met het monumentum aere perennius, hetwelk Bavinck voor de Gereformeerde Theologie heeft opgericht.

Zoolang onze God me bij het leven spaart, begeer ik van ganscher harte in hun geest studenten in de Dogmatiek in te leiden.

Men moge meenen — gaarne neem ik aan ter goeder trouw — dat mijne overtuiging, mijn onderwijs, en vooral mijne pers-artikelen en geschriften een anderen geest ademen dan de meesterwerken van Kuyper en Bavinck (zoodat er zelfs van eene „Honig-richting" gesproken zou kunnen worden) — — — het tegendeel is het geval. Zoo weinig is de voorstelling, alsof ik met mijn „Schrift en Ervaring" tegen Kuyper en Bavinck ingaan zou, houdbaar, dat ik vlak omgekeerd van beide zeer vriendelijke woorden over deze oratie ontving. En Bavinck me letterlijk schreef (wie er aan twijfelen mocht, geef ik gaarne inzage van den brief): „Ik heb ze (studie) wegens gebrek aan tijd nog niet van a tot z gelezen, maar sloeg ze op verschillende plaatsen op, las een gedeelte, en kreeg overal den indruk van degelijk onderzoek en heldere voorstelling. Ik geloof ook, dat ik geheel met u instem — — — God legge zijn zegen op uw arbeid".

Maar ik ga eindigen.

Dan niet, alvorens we saam (terwijl ik u vraag ten teeken van hoogachting en rouw van uwe zitplaatsen op te staan) hebben voldaan aan den wensch, dien Ds. Landwehr aldus onder woorden bracht:

„Ik zou nog een verzoek willen doen aan mijn oude en trouwe vrienden, de oud-leerlingen van mijn tijd, en de latere leerlingen zullen zeker niet achter willen blijven, om met mij in den geest te gaan naar den stillen doodenakker, waar het stoffelijk overschot van dezen man Gods rust — niet om bloemen aan te dragen — maar om eenparig God te danken, dat Hij ons zulk een voortreffelijken leermeester schonk. Bavinck heeft in levensbeschouwing en levensopenbaring, in woord en wandel getoond, dat de levenszenuw van een waren Theoloog begrepen ligt in de woorden van Paulus: — mogen ze onze morgenzang en ons avondlied zijn — uit Hem en door Hem en tot Hem zijn alle dingen; Hem zij de heerlijkheid in der eeuwigheid!"

Ik heb gezegd!

VERSLAG
der
TIENDE ALGEMEENE VERGADERING
van de Vereeniging van Predikanten der Gereformeerde Kerken in Nederland, gehouden Woensdag 7 en Donderdag 8 September 1921, in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, Mariaplaats, Utrecht.

1. De vergadering wordt Woensdag 7 Sept. des namiddags om één uur geopend door den Voorzitter, Prof. L. Lindeboom van Kampen. Gezongen wordt Psalm 89 : 3. Prof. Lindeboom gaat voor in gebed en leest Openbaring 3 : 7—13.

2. Het gelezen deel der H. Schrift geeft den Voorzitter de stof voor een openingswoord, dat nader uitgewerkt afzonderlijk zal worden uitgegeven en waaraan we het volgende ontleenen.

Het: „houd dat gij hebt", is inzonderheid voor de voorgangers en de leiders der gemeente een opwekking tot getrouwheid en krachtigen ijver.

De gemeente in Philadelphia had veel, „Mijn woord, het woord mijner lijdzaamheid", het evangelie van het kruis, ontvangen, en — bewaard. Bewaard, trots alle verleiding en vervolging, en dit met „kleine kracht". Al mogen wij ons volstrekt niet gelijk stellen met deze zeer geprezen gemeente, nochtans mogen ook de Gereformeerde kerken in Nederland c.a. tot roem van Gods genade getuigen: wij hebben veel. Het woord van God, de H. Schrift is in ons midden nog de eenige kenbron en regel van geloof en leven; de Synode des vorigen jaars heeft dit nog duidelijk mogen toonen. Wij hebben en houden nog de Belijdenisschriften der aloude Geref. kerken, en een kerkrecht en

kerkregeering waarin de Heere Jezus als alleen koning der kerk wordt geëerd en gediend. Wij hebben in 't gemeen gesproken nog gemeenten die toonen prijs te stellen op een levende bediening van het Woord des levens. En ook buiten de Geref. kerken heeft Nederland nog een groote schare Christgeloovigen. Ook Chr. scholen, lagere en hoogere; een Theol. School, een Vrije Universiteit, stichtingen van barmhartigheid, mannen en ook vrouwen, die voor Christus getuigen in het volksleven op onderscheiden terrein; ook in de regeering en in het leger. Ook een uitgebreide Christelijke pers. Daarenboven een Koningin, die wel getoond heeft zich den Naam des Heeren niet te schamen. Voor dat alles hebben wij onzen God ootmoedig te danken en te prijzen.

Achtte de Heere voor Philadelphia de opwekkende vermaning noodig: „H o u d dat gij h e b t". hoeveel te meer is het onze en aller christenen roeping, dit woord des Konings te hooren en in praktijk te brengen. Philadelphia dreigde gevaar, vooral van de zijde van valsche Joden, die liegende beweerden en verkondigden, dat zij „Joden" waren, de echte Joden, het ware volk van God. Hun verleidende leering en dreigend geweld ontmaskert de Heere Jezus als een werk van den Satan; een „synagoge des Satans" waren zij. Ook ons belaagt van alle zijden de leugen, het arglistig spreken en woelen van den Satan, den vader der leugenen, den menschenmoorder van den beginne. Niet alleen het ongeloof en het toenemend heidensch bijgeloof in allerlei kringen, allerlei dwaalleer van individuen en gemeenschappen, kerken en bonden, in scholen, boeken en bladen. Evenals in Philadelphia, voornamelijk van hen die zeggen, dat zij Christenen zijn en zijn het niet, maar zij het ook onbewust, werktuigen van den duivel, die zich bij en in hen verandert in een engel des lichts, 2 Cor. 11 : 13 en 14. Tegen de z.g. „religieuse stroomingen", die den afgrond tusschen ware en valsche religie niet erkennen of trachten te overbruggen met vrome termen, hebben wij in de eerste

plaats te waken, te bidden, te getuigen, te strijden, als het moet, hebben wij ook te lijden, opdat wij houden dat wij hebben. Hebben en houden is voor altijd het parool van den oversten leidsman en Koning der strijdende kerk. „Houden" heeft hier den zin van „vasthouden" met alle ijver en kracht, gelijk Jezus de zeven sterren „houdt" in Zijne rechterhand. Vasthouden, overal en altijd, zonder aanzien van personen of omstandigheden; dag aan dag, tot het einde. Dit „houden", altijd een teedere en gewichtige taak, kan zeer moeilijk worden. Maar het kán; altijd. Door en in de almachtige kracht van onzen Zaligmaker zelven. In de gemeenschap van den Heiligen Geest. Met het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods onfeilbaar woord.

Spr. besluit met den wensch dat deze vergadering moge dienen tot bevordering onzer kennis van het Woord en den weg onzes Gods en van onze getrouwheid in Zijnen heerlijken dienst, en tot onze toebereiding voor de wederkomst van den Heere Jezus, die al zijn getrouwen deel geeft aan Zijne heerlijkheid.

3. Na de toespraak van den Voorzitter brengt de Secretaris, Ds. J. G. Kunst van Arnhem, het volgend jaarverslag uit:

Geachte Vergadering!

Weer zie ik mij geroepen U een verslag te doen hooren. Waar deze algemeene ledenvergadering de tiende is, noopt dit vanzelf tot een terugblik over het afgesloten decennium.

In een vergadering der Centrale Pastorale Conferentie, 20 September 1910 in „Irene" te Utrecht gehouden, werd in beginsel besloten tot oprichting der Vereeniging van Predikanten van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het Comité van genoemde Conferentie bestaande uit Prof. Lindeboom te Kampen, Ds. J. Vonk te Maassluis, Ds. F. Kramer te Beverwijk en Dr. J. van Lonkhuyzen te Rijswijk werd als voorloopig bestuur gecontinueerd en ontving de

opdracht een concept op te stellen van Statuten en Huishoudelijk Reglement.

In een daarop gevolgde vergadering van 20 April 1911 eveneens te Utrecht in het gebouw „Irene" werden Statuten en Reglement vastgesteld en bleek dat 107 leden en 18 begunstigers tot de Vereeniging waren toegetreden. Als bestuursleden werden gekozen de bovengenoemde broeders, aangevuld met Ds. J. G. Kunst van Barendrecht. Dr. Van Lonkhuyzen heeft door zijn spoedig gevolgd vertrek naar Amerika als bestuurslid ten bate der Vereeniging niet kunnen arbeiden. In zijn plaats is opgetreden Ds. S. Huismans van Anjum. Eerst in het laatste jaar is als bestuurslid nog gekozen Ds. H. W. Laman van Assen, die echter door ongesteldheid nog verhinderd werd daadwerkelijk aan den bestuursarbeid deel te nemen.

Deze eerste tien jaren heeft dus de Vereeniging vrijwel onafgebroken dezelfde bestuursleden gehad. De leden der Vereeniging huldigen blijkbaar niet de meer moderne opvatting van verplichte aftreding met niet-herkiesbaarstelling. De aftredenden werden telkens weer unaniem herkozen.

Onze in den dienst van Gods Koninkrijk vergrijsde Voorzitter bleef al deze jaren met jeugdig vuur de zaak onzer Vereeniging dienen. Menige frissche gedachte, van opgewekt meeleven getuigend, is door hem uitgesproken. Hij laat zich terdege gelden bij de jaarlijksche vaststelling van de agenda, maar, het zij tot zijn eere gezegd, hij weet ook anderer gevoelen te waardeeren en te eeren en door overleg tot een allen bevredigend resultaat te geraken.

Wij mogen er daarom in roemen dat in deze tien jaren de hartelijke saamwerking in ons bestuur geen oogenblik werd gemist. Er is nooit één kink in den kabel geweest. Het is voor ons allen altijd een genot geweest om de belangen onzer Vereeniging te behartigen.

Ongetwijfeld is mee daardoor onze Predikantenvereeniging tot bloei gekomen. Zij heeft kostelijk werk gedaan ook in de nauwere saambinding van de broeders. Wanneer wij met

vreugde en dankbaarheid constateeren dat de vroegere onderscheiding van A en B al meer tot de historie gaat behooren en dat die tweeheid in de predikantenwereld al minder wordt gevoeld dan is dat voor een niet gering deel ook te danken aan den invloed onzer Predikantenvereeniging.

Zij heeft op die wijze de eere van het ambt en het welzijn onzer kerken bevorderd.

Ik zal niet herhalen wat reeds in een vorig jaar werd betoogd, dat onze Vereeniging blijkens de in haar kring behandelde onderwerpen deze tien jaren niet buiten maar midden in het leven onzer kerken stond. Maar ik wil er liever op wijzen dat hoewel er geen oogenblik aan gedacht is om van onze Vereeniging een vakvereeniging te maken in den gangbaren zin van het woord ; en hoewel onze Vereeniging als zoodanig nooit gestreden heeft voor de materieele belangen van de Predikanten, waarvoor zij de zorg bij de kerken in goede handen wist, nochtans, om louter geestelijke redenen dus, het aantal leden gestadig wies en schier alle jonge predikanten zich aansloten. Zoo is er dus ruime stof om den Heere te danken en met vertrouwen en verwachting ook als Vereeniging onzer predikanten de toekomst tegen te gaan.

Vergun mij hierbij nog enkele zakelijke mededeelingen.

Aan de beurt van aftreding zijn dit jaar de bestuursleden Prof. Lindeboom en Ds. Vonk.

Het contract met het Geref. Theol. Tijdschrift werd bestendigd.

Door den dood ontvielen ons de broeders H. Buitenhuis, M. L. Wijnia en P. Zijlmans. Van onze begunstigers overleed de heer W. Kirchner.

Ons ledental bedraagt nu 365. We worden door 100 kerken gesteund en hebben 33 begunstigers. Ruste ook in de komende jaren de zegen des Heeren op onze Vereeniging en op al haren arbeid !

4. Het verslag van den penningmeester Ds. F. Kramer van Beverwijk gewaagt van f 697.46 aan inkomsten en f 676.24 aan uitgaven.

Aan de predikanten D. Hoek van Enkhuizen en A. Mulder van Abcoude wordt verzocht de jaarrekening van den penningmeester namens de vergadering na te zien.

5. De Voorzitter bericht de afwezigheid wegens krankheid van het bestuurslid Ds. H. W. Laman van Assen en brengt diens groeten over. Ook heeft bericht van verhindering ingezonden wegens verblijf buitenslands Dr. H. W. van der Vaart Smit van 's Graveland.

6. De vergadering verleent op voorstel van het Bestuur overeenkomstig hun verzoek toegang aan de predikanten Von Galambos uit Hongarije en Graefe uit Silezië.

7. Aangenomen wordt een bestuursvoorstel om aan de referenten toe te kennen f 30 met eventueele vergoeding van reiskosten.

8. Het contract met het consortium dat het Gereformeerd Theologisch Tijdschrift uitgeeft wordt hernieuwd. Op steun aan deze periodiek, die een anderen uitgever kreeg wordt aangedrongen. De vergadering besluit tot een toelage over het verloopen jaar van f 150.

Aan het consortium wordt overgebracht de wensch, door Dr. C. Bouma van Zwolle geuit, om banden voor de jaargangen beschikbaar te stellen.

De Professoren Ridderbos en Aalders worden met dank voor hun arbeid aan het Tijdschrift gecontinueerd.

9. De Bestuursleden Prof. L. Lindeboom en Ds. J. Vonk worden bij acclamatie herkozen.

10. Het Referaat door Ds. C. B. Bavinck van Rotterdam een vorig jaar gehouden is bij het Bestuur ingekomen en zal worden uitgegeven.

11. De notulen der vorige jaarvergadering, opgenomen in het Geref. Theol. Tijdschrift, worden goedgekeurd.

12. De Secretaris der Vereeniging wordt gelukgewenscht met zijn benoeming tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

13. Aan de orde is nu het Referaat van *Prof. Dr. T. Hoekstra* van *Kampen* over: *Het onderscheid en verband tusschen theologie en filosofie van Gereformeerd standpunt.*

Dit referaat is in de vorige aflevering van het Geref. Theol. Tijdschrift opgenomen onder den titel: Het wezen der Christelijke philosophie. Wij verwijzen daarnaar. De stellingen van Prof. Hoekstra mogen hier een plaats vinden.

1. De Philosophie is ontstaan in Griekenland, dus op het terrein buiten de bizondere openbaring; zij werd alzoo beoefend bij het „natuurlijk licht" der menschelijke rede. De Roomsche Scholastiek van de Middeleeuwen en van den nieuweren tijd plaatste zich op hetzelfde standpunt. De Luthersche en de Gereformeerde theologen van de zeventiende eeuw sloten zich over het algemeen hierbij aan. Voor een Christelijke Philosophie die opbloeit uit den wortel des geloofs, zijn thans zwakke Ansätze aanwezig.

2. Philosophie is de wetenschap welke de principia van de wetenschap in het algemeen en van de bizondere wetenschappen tot object van onderzoek heeft; zij tracht die principia te kennen in hun wezen en onderling verband; zij stelt zich ten doel in den weg van discursief denken en intuïtieve visie den samenhang van alle objecten van wetenschap te ontdekken en op deze wijze te komen tot een wel overwogen, hoofd en hart bevredigende, wereld- en levensbeschouwing.

3. Naar gelang de philosoof bij zijn denken zich laat leiden door de openbaring Gods in de H. Schrift, ja dan neen, kan men onderscheiden tusschen Christelijke en niet-Christelijke Philosophie. De eerste erkent, dat bij alle wijsgeerig onderzoek Gods Woord een lamp is voor den voet en een licht voor het pad; de tweede neemt positie in het natuurlijk denken van den mensch.

4. Om verschillende redenen is het noodig de Philosophie van niet-Christelijke denkers te bestudeeren.

5. Omdat de Christelijke Philosophie een eigen object heeft, is zij onderscheiden van en heeft zij een zelfstandige plaats naast de Theologie.

6. Wijl de Christelijke Philosophie zich bij haar onderzoek laat leiden door de H. Schrift, maakt zij dankbaar gebruik van de resultaten der Theologische studie. Omgekeerd zal de Theologie welvaren bij een krachtige ontwikkeling der Christelijke Philosophie.

14. Aan het debat over dit referaat wordt deelgenomen door *Ds. G. Diemer* van *Marrum* die meent iets te mogen zeggen, hoewel hij geen filosoof van professie is, omdat ieder mensch van nature filosoof is.

Spr. is het bizonder eens met de derde stelling en met het helder positie nemen tegenover het dualisme van de Roomsche Kerk. Hij voelde temeer de heerlijkheid van onze Gereformeerde beginselen. Maar spr. vraagt, waar de filosofie zich moet laten leiden door de openbaring Gods of daaruit dan niet volgt dat de filosofie afhankelijk is van de theologie. Terwijl z.i. juist omgekeerd de tweede stelling de theologie schijnt afhankelijk te maken van de filosofie. Immers het begin van die stelling schijnt te leeren dat de filosofie ook onderzoekt de principia van de theologie.

Voor spr. is daarom de verhouding tusschen beide nog niet recht duidelijk.

Prof. Dr. W. Geesink van *Amsterdam* dankt Prof. Hoekstra voor het gehoorde dat hem zeer veel belang inboezemde. In de derde stelling vindt spr. tegenstelling van christelijke en niet-christelijke filosofie. Een tegenstelling is dit eigenlijk niet, zegt spr. maar een nevenstelling. Beter ware z.i. te spreken van christelijke en onchristelijke filosofie. Althans ten deele. De filosofie van Griekenland zou spr. willen noemen niet-christelijk, want toen was de Christelijke filosofie nog niet tot openbaring gekomen. Maar later komt de tegenstelling van christelijk en onchristelijk.

Referent zegt: een christelijke filosofie was er niet in de Middeleeuwen en was er niet bij de Reformatoren. Maar daartegen heeft spr. toch wel bezwaar als hij denkt aan

Thomas van Aquino. Was Voetius geen Aristoteliaan en Christen?

Spr. heeft daarom wel bezwaar tegen de voorstelling alsof er tusschen Augustinus en Kuyper eigenlijk niets van dit alles geweest was.

De tweede stelling geeft een definitie waarmee spr. zich wel kan vereenigen, maar hij merkt op dat de inhoud dier principia toch zeer onderscheiden is. *Tot capita tot sensus.* Is het daarom, vraagt spr., niet beter om hier van principiënleer te spreken in plaats van dit filosofie te noemen.

Het bevreemdde spr. wel een begripsbepaling te vinden in de stellingen van de filosofie, maar niet van de theologie.

Spr. ziet het zoo. Er is een onderscheiding van de scientia mundana en van de scientia divina. En nu verhouden zich de filosofie en de theologie zóó, dat de filosofie gaat tot de scientia mundana en de theologie tot de scientia divina, niet als een ancilla en een regina maar als in een huwelijk. En uit deze vereeniging wordt de christelijke filosofie geboren. Tot een volkomen wereldbeeld zullen we niet geraken. Zoolang we hier op aarde zijn zullen we niet alle principia kennen. We kennen hier slechts ten deele. Er blijven onoplosbare problemen.

Ds. E. Prinsen van *Enschede* heeft enkele vragen. In verband met de eerste stelling vraagt hij: Wat is het verschil tusschen de Grieksche filosofle en de Israëlitische chokma? Referent zeide dat de filosofie in Griekenland ontstond. Maar is er dan daarnaast ook niet iets wat er op lijkt in Israël en in de Godsopenbaring? B.v. de Spreuken van Salomo. Is het eerste deel van de eerste stelling niet te absoluut? Werd niet juist in Israël de intuitieve visie gevonden tegenover het discursieve denken bij de heidenen?

Verder vraagt spr. of het wel juist is dat de Luthersche en Gereformeerde theologen van de zeventiende eeuw zich over het algemeen bij de Roomsche scholastiek van de Middeleeuwen hebben aangesloten.

En ten slotte stelt spr. de vraag of het niet aanbeveling verdient ook voor de dogmatische studie dat wij meer aan filosofie doen.

Prof. Dr. F. W. Grosheide van *Amsterdam* wil slechts een detailpunt bespreken. Spr. had gehoopt dat referent meer was ingegaan op de kwestie van den grond des geloofs. Prof. Grosheide ziet de moeilijkheid in het Testimonium Spiritus Sancti. Hierover is theologisch al heel wat gezegd. Maar zou het ook psychologisch kunnen verklaard worden door gegevens uit de theologie en de filosofie te combineeren?

Spr. erkent de juistheid van de definitie dat de filosofie is de wetenschap van de principia. Maar, zegt spr. dan begint pas de moeilijkheid. Welke zijn die principia? Voor de theologie weten we 't wel ongeveer. Maar voor de andere vakken b.v. de natuurkunde? Spr. vraagt of Prof. Hoekstra meent dat het mogelijk zal zijn om voor alle vakken de principia op te sporen en te onderzoeken. Of zullen we ons tot principiënleer moeten bepalen?

De Referent, *Prof. Hoekstra*, dankt de sprekers voor hun welwillende beoordeeling. De formuleering van het referaat door het Moderamen is eenigszins anders dan spr. zich had voorgesteld. Het was zijn bedoeling om te spreken over het wezen der Christelijke filosofie en haar verband met de theologie. Naar spr's meening — en dit in antwoord aan Ds. G. Diemer — gaat ook de christelijke filosofie uit van het lumen speciale evenals de theologie. Dan is er tusschen beide geen tegenstelling. Dan vervalt ook de oude kwestie wie regina en wie ancilla is. Wanneer een theoloog de principia van zijn wetenschap bestudeert dan is hij met filosofie bezig. Geen filosofie in algemeenen zin, maar het is toch filosofische arbeid.

Op de vraag van Ds. Prinsen of er dan in Israel geen filosofie, geen visie was antwoordt spr.: zeer zeker. Ieder mensch heeft daarvan iets. In verhoogde mate bezaten dat de wijzen. Maar, en dat betoogde spr., de oorsprong van

het begripsmatig uitdrukken ligt bij de Grieken. Ook voor de theologie.

Prof. Hoekstra handhaaft de juistheid van zijn stelling dat de Luthersche en Gereformeerde theologen van de zeventiende eeuw zich over het algemeen bij de scholastiek der middeleeuwen hebben aangesloten en niet positief een filosofie hebben opgebouwd, die uitgaat van het lumen speciale. Men voelde de diepte der kwesties niet. Dat kwam eerst na Kant.

Aan Prof. Grosheide antwoordt spr. dat het z.i. inderdaad wel mogelijk is om methodologisch bij ons filosofisch onderzoek uit te gaan van onderscheidingen in de theologie. En spr. gaat volkomen accoord met de meening van Prof. Grosheide dat de kennistheorie van het hoogste belang is voor de theologie.

Tenslotte antwoordt referent nog aan Prof. Geesink dat er inderdaad wel verschil is over de beginselen, maar dat we allereerst hebben moeten helderheid over de grondbegrippen. Zeker ook over de Gereformeerde grondbeginselen, maar allereerst toch helderheid over de grondbegrippen. B.v. over het causaliteitsbegrip, dat bij Kant zeer verschilt van de Christelijke opvatting. Dat is van belang o.m. voor de biologie.

Spr. zou al zeer dankbaar zijn als we kregen een saamvatting van de eerste principia der metaphysica.

Het bezwaar van Prof. Geesink tegen spr's gebruik van het woord filosofie voelt hij niet. Welk onderscheid is er nu tusschen principiën-wetenschap en principiënleer?

Spr. erkent de betrekkelijke juistheid van de onderscheiding in scientia mundana en scientia divina. Maar om die wetenschappen zelve gaat het hier niet, slechts over de principiën die aan die wetenschappen ten grondslag liggen. En daarbij komt het er op aan of ik al dan niet van Christelijke beginselen uitga.

Als referent heeft gesproken van niet-Christelijke filosofie heeft hij daarmee willen aanduiden, dat die filosofie niet van de Christelijke beginselen uitgaat. De Roomschen hebben

een dualistisch standpunt. Hoewel zij van het lumen naturale uitgaan nemen ze, inconsequent, mee beginselen aan van de Heilige Schrift. Dat sommige Roomsche wijsgeeren zoovele specifiek Christelijke elementen in hun fillosofie hebben opgenomen, is eenerzijds toe te schrijven aan de macht van het Christelijk geloof en anderzijds aan (van hun standpunt beoordeeld) denkfouten.

15. De Voorzitter dankt Prof. Hoekstra voor zijn referaat, dat zal worden gedrukt.

Gezongen wordt Ps. 43 : 3. Dan gaat *Ds. Huismans* van *Doetinchem* in dankzegging voor en wordt gepauzeerd.

Arnhem. J. G. KUNST.

HET TESTIMONIUM SPIRITUS SANCTI
(Getuigenis des H. Geestes)

door

Ds. D. VAN DIJK te Groningen.

Wanneer wij ons bezig gaan houden met het bovengenoemde onderwerp, dan is allereerst noodig dat wij eenigszins nader bepalen op welk Testimonium Spiritus Sancti, op welk „Getuigenis van den Heiligen Geest" wij hierbij het oog hebben.

Daar wordt immers met deze uitdrukking, „Getuigenis des Heiligen Geestes", niet altijd hetzelfde bedoeld.

Daar is allereerst een *Testimonium Spiritus Sancti generale externum* d.w.z. *een Algemeen uitwendig Geestesgetuigenis*. Hieronder verstaan wij de sprake, die er uitgaat van de schepselen Gods, van sterren en wolken, van boomen en bloemen, van zee en aarde.

Deze spraak der schepselen is een getuigen des Geestes, waardoor ons het bestaan Gods, de werkelijkheid van ons eigen bestaan, de werkelijkheid ook van het bestaan der wereld om ons heen, haar schoonheid en doelmatigheid verkondigd wordt.

Dit getuigenis des Geestes heet *algemeen* omdat het uit gaat tot alle menschen; het heet uitwendig omdat het van buitenaf tot den mensch komt.

Met dit, Algemeen uitwendig getuigenis des Heiligen Geestes, gaat gepaard het Testimonium Spiritus Sancti Generale Internum, of, het Algemeen *inwendig* getuigenis des Geestes.

Hoe komt het dat geen verstandig mensch twijfelt aan het bestaan der dingen om hem heen, aan het licht der zon, het ruischen van den wind, aan zijn eigen bestaan, het bestaan van God? Dat komt doordat de Heilige Geest den mensch

zoo bewerkt, dat hij vanzelf, zonder dat iemand hem dat leert, de sprake des Geestes, die in die dingen tot hem komt, verstaat en aanvaardt.

Welnu die werking des Geestes waardoor de mensch als vanzelf zekerheid ontvangt met betrekking tot het bestaan van God, het bestaan der wereld, het bestaan van zichzelf, noemt men het Testimonium Spiritus Sancti Generale Internum, het Algemeen inwendig Getuigenis van den Geest. *Algemeen* wijl het gegeven wordt aan *alle* menschen, *inwendig*, omdat het een werking des Geestes is *in* den mensch.

Met het Testimonium Spiritus Sancti Generale externum, het Algem. Uitwendig Getuigenis des H. Geestes, correspondeert nu een Bijzonder Uitwendig Getuigenis des Heiligen Geestes. Dit is het Getuigenis dat wij beluisteren in de Heilige Schrift. In die Heilige Schrift spreekt tot ons de Heilige Geest. Van elke bladzijde dier Schrift ruischt de stem des Geestes ons tegen; in de historie, ons in die H. S. vertaald, in Psalmen en profetiën, in brieven en Openbaringen dreunt diep, met Goddelijke kracht, de stem des Geestes, en wat die Geest daar zegt, kan saamgevat worden in dat ééne korte woord:

„Alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat hij Zijn eeniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk die in Hem gelooft niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe".

Dit getuigenis wordt genoemd *„Bijzonder"* omdat het niet tot alle menschen komt, maar slechts tot dat deel der menschheid, 't welk door God daartoe verkoren is. Het heet voorts *uit*wendig, wijl het van buiten af, van uit den hemel den mensch tegenruischt.

Evenals zich nu aan het Algemeen *uitwendig* get. des Geestes, paarde een Algem. *inwendig* get. des Geestes, zoo gaat met het Bijzonder *uitwendig* get. des Geestes ook gepaard een „Bijzonder *inwendig* get. des Geestes". Evengoed toch als de mensch een inwendige Geesteswerking behoeft om de sprake des Geestes in de dingen om hem heen te verstaan, als waarheid te aanvaarden, zoo heeft hij ook noodig een werking des Geestes, binnen in zich, waardoor

hij bekwaam wordt om het Getuigenis des Heiligen Geestes in den Bijbel te verstaan en te aanvaarden als het Woord van God, de Waarheid. Deze werking des Geestes nu noemen we het Testimonium Spiritus Sancti speciale internum of het „Bijzonder *inwendig* getuigenis des Geestes". Dit Getuigenis des Geestes nu is natuurlijk weer *byzonder*, wijl het slechts het deel is van sommigen; het is inwendig wijl het is een werking *in* des menschen binnenste. Welnu, over dit laatste Getuigenis te handelen is mijn bedoelen terwijl er van de andere Testimonia of Getuigenissen slechts zal gesproken worden, voor zoover het voor ons eigenlijk onderwerp noodig en dienstig is.

Over het Testimonium Spiritus Sancti speciale internum willen wij handelen. Het spreekt vanzelf dat de eerste vraag die wij hierbij te beantwoorden hebben deze is: „Wat er onder dit Testimonium meer precies te verstaan zij?" Het komt ons voor, dat dit Bijzonder inwendig getuigenis aldus moet worden omschreven:

„Onder het *Testimonium Spiritus Sancti Speciale Internum* hebben wij te verstaan die werking des Heiligen Geestes in den zondaar, waardoor deze het vermogen, den zin ontvangt om de Heilige Schrift onmiddellijk te *herkennen* als het Woord van God en dus als de Waarheid;

terwijl het voorts den mensch zoo bewerkt, dat hij geneigd wordt dat Woord, als Woord van God te *aanvaarden;*

om tenslotte den mensch er toe te brengen, naar dat Woord, als het Woord van God, *zijn gansche leven in te richten.*

De Heilige Schrift, de Bijbel is het Woord van God. Zoo dient zij zich bij ons aan, zoo is het door de kerk aller eeuwen beleden, zoo beäamt het elk kind van God van vroeger en later tijd.

De Heilige Schrift, het Woord van God; dat is een ontzaglijke gedachte. Dat wij een boek bezitten, waarin de Waarachtige zelf tot ons spreekt over onze herkomst en

onze toekomst; over onze verdorvenheid en onze verlossing; waarin Hijzelf ons den weg wijst uit de diepten der ellende naar de berghoogten der zaligheid, dat is een ding dat ons stil moet maken en in aanbiddende bewondering op de knieën doen zinken.

Zal dat echter zoo zijn, dan moeten wij er niet slechts ten deele, maar absoluut, ontwijfelbaar en ten volle van overtuigd wezen, dat die Bijbel is wat hij voorgeeft te zijn, het Woord van God. Dat gevoelt ieder terstond. En nu is het de groote vraag: „Hoe komt de mensch aan die overtuiging?" Wij zien in de practijk dat van de duizenden die den Bijbel kennen, althans met dien Bijbel in aanraking komen, slechts een klein deel voor dien Bijbel buigt, als voor het Woord van God.

Welnu, wat is het, waardoor die enkelen de H. S. als het Woord van God aanvaarden, wat is het waardoor die groote massa die nu nog van dien Bijbel niet weten wil, tot buigen voor dien Bijbel gebracht zou kunnen worden.

Op die vraag wordt niet door allen hetzelfde antwoord gegeven.

Daar zijn allereerst de Roomsche Christenen die zeggen: Dat de Bijbel het onfeilbaar Woord van God is, daarvan word ik overtuigd door het getuigenis der Kerk. *Omdat de Kerk het zegt, dat het zoo is, daarom geloof ik het.*

Volgens anderen wordt men van de Goddelijkheid der Schrift overtuigd door haar Goddelijke, verhevene eigenschappen —; als daar zijn, de wonderen, waarvan de Schrift melding maakt, de vervulling der profetiëen, die in de Schrift zijn gegeven, de eenheid, die er in zooveel boeken, van zooveel verschillende schrijvers uit onderscheidende eeuwen te constateeren valt, de eerlijkheid waarvan de Bijbelschrijvers telkens blijk geven, de eenvoud der stijl, die tegelijk zoo aangrijpend en verheven is, de wondere bewaring dier Schrift, waardoor zij ondanks de haat der menschen toch nooit is verdwenen maar in steeds grooter vermenigvuldiging zich over de aarde heeft verspreid.

Zie, zegt men, waar deze en dergelijke eigenschappen der Schrift den mensch beginnen toe te spreken, daar zal hij zich aan de overtuiging, dat de Schrift het Woord Gods is, niet kunnen ontworstelen.

Derden zijn er die aldus redeneeren: De Schrift geeft ons een bepaalde voorstelling van den mensch en van de menschheid; zij spreekt van wat er omgaat in de diepten van 's menschen ziel. Welnu, wanneer ik dan uit mijn eigen ervaring tot de ontdekking kom dat 't bij mij werkelijk zoo gesteld is, als de Schrift zegt, dan concludeer ik daaruit dat die Schrift de waarheid is, het Woord Gods.

Weer anders gaen zij te werk die redeneeren van uit de behoeften van het menschelijk gemoed.

Zij zeggen, zie, als mensch heb ik bepaalde behoeften aan vergeving, aan verzoening, aan vrede, aan gemeenschap met God, aan eeuwig leven en zaligheid; voor al die behoeften wijst de Schrift den weg tot bevrediging en daarom moet die Schrift meer zijn dan een menschenwoord.

Terwijl er eindelijk zijn, die de waarheid der Schrift willen bewijzen door aan te toonen dat de inhoud der Schrift zuiver *redelijk* is, zoodat, wat de Schrift ons openbaart, tenslotte ook door nadenken en speculatie wordt gevonden.

Vijf verschillende methode's alzoo, die, hoezeer ze van elkander onderscheiden zijn, toch allen in één opzicht wezenlijk met elkander overeenstemmen, nl. hierin dat zij tusschen de Schrift en tusschen mijn overtuiging, dat die Schrift Gods Woord is, iets inschuiven. Volgens al die methodes komt men tot de overtuiging dat de Schrift de Waarheid is alleen langs den weg van gevolgtrekking.

De eersten zeggen; „De kerk zegt het *en dus* is de Schrift Gods Woord".

De tweeden zeggen: „De Schrift heeft allerlei bovennatuurlijke eigenschappen *en dus* is zij Gods Woord".

De derden zeggen: „Mijn ervaring is met de Schrift in overeenstemming *en dus* is de Schrift waar".

De vierden: „De Schrift bevredigt de behoeften van mijn hart *en dus* is zij Goddelijk",

De vijfden, ten slotte, zeggen: „De Schrift is in overeenstemming met mijn rede *en dus* is zij waar".

Ik herhaal het, bij al deze methodes berust de zekerheid omtrent de waarheid der Schrift op een gevolgtrekking. Maar juist daardoor zijn zij alle tezamen te veroordeelen. Immers als ik door een gevolgtrekking tot zekerheid zoek te komen dan moet ik iets hebben waarvan ik uitga, waaruit ik mijn gevolgtrekking maak, en de juistheid mijner conclusie hangt af van de juistheid der redeneering niet alleen waarmee ik mijn conclusie trek, maar ook van de juistheid der onderstelling, waarvan ik bij het trekken mijner conclusie uitga. Zoodoende is in den weg van gevolgtrekking nooit absolute zekerheid te verkrijgen.

Neem b.v. de redeneering van den Roomsche. Omdat de Kerk zegt dat de Schrift Gods Woord is, daarom ben ik zeker dat het zoo is. Geeft dat nu volkomen zekerheid? Immers neen. De conclusie toch is gegrond op de stelling: „Al wat de Kerk zegt, is waar". Wat eerst nog dient bewezen te worden.

Niet anders is het met de redeneering: „Omdat de Schrift geeft, wat ik gevoel noodig te hebben, daarom is de Schrift van God, het Woord Gods.

Deze redeneering toch gaat uit van de veronderstelling, dat ik *werkelijk* noodig heb, wat ik *meen* noodig te hebben. Wat eerst nog dient bewezen te worden. Zoo kan dus de zekerheid die ons toekomt uit gevolgtrekking nooit volkomen *zekerheid* zijn, wijl zij immer overlaat de mogelijkheid van twijfel aan de juistheid der veronderstelling waarvan ik uitging.

Absolute zekerheid omtrent een bepaalde waarheid heb ik eerst dan, wanneer die waarheid evident is, d. w. z. zich direct zonder redeneering of betoog, als waarheid aan mij voordoet.

Bijvoorbeeld. — Hoe wordt ge er absoluut zeker van, dat de zon aan den hemel staat en schijnt? Immers alléén door-

dat ge zelf met eigen oogen de zon aan den hemel ziet staan?

Hoe wordt ge er van verzekerd, dat een spijze die voor u op tafel staat zoet of bitter is? Immers alléén, doordat ge zelf die spijze proeft?

Alle andere middelen die gij aanwendt om te weten te komen of de zon schijnt, of een spijze een bepaalden smaak heeft kunnen u wel een hoogen graad van zekerheid geven, maar absolute zekerheid niet. Die krijgt ge alléén door onmiddellijk evidentie of klaarblijkelijkheid.

Met de Schrift is het niet anders.

Zeker, al die dingen, die wij daar zoo even noemden zijn van beteekenis om *waarschijnlijk* te maken, dat de Schrift Gods Woord is; dat de Kerk aller eeuwen zegt, dat de Schrift Gods Woord is, het laat niet na indruk te maken; dat die Schrift blijkt overeen te stemmen met mijn ervaring, mijn behoeften, mijn rede, zeker, dat maakt indruk, dat kan mij geneigd maken om die Schrift als het Woord Gods te erkennen; maar toch, *volkomen* zekerheid geeft het mij niet.

En toch, *die* zekerheid heb ik noodig.

Van de vraag of die Heilige Schrift het Woord van God is, ja dan neen, hangt zoo ontzaglijk veel af. Het antwoord op die vraag beheerscht heel ons leven en sterven, is van beteekenis voor den tijd en de eeuwigheid.

Daarom mogen we met betrekking tot deze vraag niet tevreden zijn met vrij groote zekerheid. Neen, hier hebben wij noodig absolute zekerheid. Maar dan, dat volgt uit wat wij zoo even zagen, dan moet die Bijbel zich ook direct, onmiddellijk aan ons voordoen als Gods Woord, zoodat wij zonder eenige redeneering of bewijsvoering, zoodra wij met hem in aanraking komen, zeggen: „*Dat is het Woord Gods en niet eens menschen.* — Al zou heel de wereld en heel de wetenschap volhouden dat het niet zoo is, ik houd vol dat het wel zoo is, want ik *zie* het".

Bezit nu echter de mensch van nature het vermogen om die Heilige Schrift onmiddellijk als Gods Woord te herkennen? Op die vraag kan volmondig met „neen" worden geantwoord.

Zeker, indien de mensch normaal ware. d. w. z. niet ontredderd door de zonde, hij zou terstond, direct, de H. S. als Gods Woord onderkennen. Maar nu, zondaar als hij is, mist hij dat vermogen. Dit leert de practijk overvloedig. Hoevele duizenden zijn er niet, die jaar in jaar uit met de Schrift in aanraking komen; die gansche stukken uit de Schrift van buiten kennen en die nooit onder den indruk harer Goddelijkheid geraken, die met haar durven spotten, die met hun kleine verstand meenen de machtigste uitspraken der Schrift te kunnen ontzenuwen.

De veelzins vooze redeneeringen van een Marx of de dwaasheden van een Tolstoy maken meer indruk op het hart dan de Bijbel. En dat is niet alleen zoo bij menschen die maar oppervlakkig den Bijbel lezen, maar zelfs bij zulken die met wetenschappelijken speurzin den Bijbel bestudeeren om tot recht verstand van den inhoud te geraken.

Overduidelijk blijkt hieruit, dat de mensch van nature niet het vermogen bezit om den Bijbel onmiddellijk te herkennen als Gods Woord.

Dit wordt ook door de Schrift zelf bevestigd. Ik behoef u ten bewijze daarvan slechts te herinneren aan 't woord: 1 Cor. 2 : 14: Maar de natuurlijke mensch begrijpt niet de dingen die des Geestes Gods zijn; want zij zijn hem dwaasheid, en hij kan ze niet verstaan, omdat ze geestelijk onderscheiden worden.

De natuurlijke mensch staat tegenover de Schrift als het Woord van God, gelijk een blinde tegenover het zonnelicht, gelijk een doove tegenover het geluid.

Zal de mensch de Schrift als Gods Woord onderkennen, dan moet er iets in hem veranderen, dan moet hem een oog en een oor gegeven worden.

Dat nu kan alleen geschieden door de werking des Geestes, des Heiligen Geestes, van dienzelfden Geest, die in het natuurlijke het vermogen geeft aan den mensch, waardoor hij de realiteit van het bestaan van God en zichzelf en de wereld met absolute zekerheid waarneemt. Diezelfde Geest moet het ook

zijn. Die den mensch het vermogen schenkt om de sprake Gods in het Woord te hooren, het licht Gods in het Woord te zien.

Dat ligt in den aard der zaak; den doove het gehoor, den blinde het gezicht te geven, dat is een Scheppingswerk; en Scheppen kan geen mensch, geen engel, dat kan God alléén; en gelijk Hij in het natuurlijke alle leven en levensgaven werkt door den Geest, zoo moet het ook hier de Heilige Geest zijn die den mensch het vermogen geeft om het Woord Gods als zoodanig te onderkennen. 1 Cor. 12 : 13; 1 Joh. 5 : 6. Zal dus de mensch leeren om zoo direct, wanneer Hij zich stelt voor de Schrift, daarin te zien het Woord Gods, dan moet de Heilige Geest hem daartoe bekwamen. — Gode zij dank dat de Heilige Geest dit werk ook verrichten wil. Wij hebben zulk een Geesteswerking niet slechts noodig, maar zij is er ook werkelijk.

Aan Zijn uitverkorenen geeft God deze Geesteswerking te Zijner tijd.

Alle eeuwen door zijn er, van wie getuigd mag worden: (1 Joh. 2 ; 20) *Doch gij hebt de zalving van den Heilige en gij weet alle dingen.*

En wie die Geesteswerking deelachtig is, die ziet onmiddelijk de Heilige Schrift als Gods Woord. Van die geldt het (1 Joh. 2 : 27): En de zalving die gij van Hem ontvangen hebt, blijft in u, *en gij hebt niet van noode, dat iemand u leere.*

Dezulken hebben geen behoefte aan bewijzen. Zij zien de Goddelijkheid der Heilige Schrift even klaar als het licht der zon.

Welnu deze Geesteswerking, waardoor de zondaar zoo wordt bewerkt, dat hij de H. S. onmiddellijk leert herkennen als het Woord van God is één moment in het Testimonium Spiritus Sancti, het Getuigenis des Geestes, waarvan wij spreken.

Dit eerste moment in het Getuigenis des Geestes heeft alléén betrekking op des menschen verstand. Daaruit vloeit echter reeds voort dat het Testimonium in dit éene moment niet kan opgaan.

De mensch immers, heeft behalve *verstand*, ook *wil*; die beide vermogens saâm zijn het die 's menschen levensrichting bepalen; tusschen die twee moet, zal het goed zijn, harmonie bestaan. Reeds in het gewone leven geldt het, dat een goed verstand bij een slappen wil weinig waard is, terwijl omgekeerd een goede wil met een miniem verstand weinig beteekent.

Dat geldt ook met betrekking tot Gods Woord.

Stel, dat wel het verstand ten opzichte van Gods Woord van het verderf der zonde werd bevrijd, maar de *wil* verdorven en averechtsch bleef, wat zoudt ge dan zien gebeuren?

Dit, dat de mensch, waar hij klaarlijk Gods stem onderscheidde, het toch God in het aangezicht roepen zou, gelijk de duivel in het Paradijs: *„Dat is een leugen!"*.

Hij zou wel Gods Woord als zoodanig herkennen, maar hij zou weigeren het als *de Waarheid* te aanvaarden, het te beämen.

Indien dus de Geest niet anders deed, dan des menschen verstand te verlichten, dan zou Hij half werk doen. En dat doet de Geest niet. Hij bewerkt ook 's menschen wil zoo, dat de mensch, zoodra hij in een woord Gods Woord herkent, dat aanvaardt, daarop *„amen"* zegt.

Als Gods Woord hem zegt: „Gij zijt een zondaar en gij moet u voor God verootmoedigen, en als gij niet verlost wordt dan komt gij eenig om", dan zegt die mensch: „Amen, Heere, zoo is het".

En als Gods Woord hem zegt: Daar is in Christus' kruis een weg tot behoud, en die weg is de eenige weg", dan zegt die mensch: „Amen, Heere, zoo is het".

En als Gods Woord hem zegt: „Daar is in dat kruis ook behoudenis voor u, en als gij nu tot dien Christus de toevlucht neemt, behoeft ge ook nimmermeer te twijfelen", dan zegt die mensch: „Amen, Heere, zoo is het".

Dat is het tweede moment in het Testimonium Spiritus Sancti, het Getuigenis des Geestes. Maar hier moet nog

iets bijkomen. De waarheid *zien,* is *allereerst* noodig; de waarheid *beämen, aanvaarden* is het *tweede noodige.*

In de derde plaats moet daar nog bijkomen, dat de mensch nu voorts naar die waarheid zijn leven richt.

Welnu, ook daartoe brengt de Geest den mensch.

B.v. als de Heilige Geest des menschen verstand zóó heeft verlicht en des menschen wil zóó heeft gebogen, dat hij als Gods Woord heeft leeren zien en aanvaarden, dit woord: „gij zijt een zondaar, en gij moet u voor God verootmoedigen en als gij niet verlost wordt, komt gij om", zie, dan buigt zich die mensch voor den Heere in het stof en belijdt zijn schuld en hij roept het uit: *„Ik ellendig mensch, wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods*".

En als dat andere woord hem in de ziel klinkt: „Bij Christus heil, bij Hem alléén", dan valt hij dien Jezus ook te voet en zegt: *„Help mij*".

En als dit woord tot hem komt: „Die in den Zoon gelooft, die heeft het eeuwige leven", dan richt hij naar dat woord zijn leven in, d.w.z. dan werpt hij den twijfel van zich af, dan daalt de verzekerdheid in zijn ziel, dan jubelt hij ook werkelijk: „Ik ben verlost, God heeft mij welgedaan". Dit is het derde moment in het Getuigenis des Geestes.

Hieruit vloeit voort, dat ook de verzekering omtrent persoonlijk heil vrucht is van het Testimonium Spiritus Sancti het Geestesgetuigenis. Immers, dit Testimonium doet ons de inhoud der Schrift zien, beämen en beleven als Gods Woord.

Welnu, in die Schrift wordt ook dit den mensch gezegd: „In Christus zijt gij vrij van de zonde, een erfgenaam des levens". En waar zulk een woord als Gods Woord *gezien, beäamd, beleefd* wordt, daar is geen plaats voor twijfel meer over, daar is de verzekering verkregen.

Uit hetgeen tot nu toe gezegd is, volgt, dat het Getuigenis des Heiligen Geestes geen nieuwe openbaring geeft naast, of boven de H. S. noch ook herhaalt wat in de Schrift ons reeds gezegd was.

Het Getuigenis des Heiligen Geestes is een formeele werking, maar heeft geen materieelen inhoud.

Zie, God geeft ons in Zijn Woord te kennen *al* wat wij noodig hebben te weten ter zaligheid. Die openbaring Gods in Zijn Woord is áf, *volkomen*. Heel de weg des heils van het begin tot het einde wordt daarin uitgestippeld. Zelfs heeft de Heere opzettelijk in Zijn Woord uitgesproken, dat dit Zijn Woord is, en niet eens menschen woord.

Behalve die openbaring Gods hebben wij dus geen openbaring noodig. Daar is niets wat wij noodig hebben te weten, dat uit dat Woord niet kan geweten worden.

Daaruit vloeit voort, dat het Getuigenis des Heiligen Geestes in ons hart geen nieuwe openbaring geeft, dat het ons niet iets zegt, wat ook al niet in het Woord gezegd was.

Maar evenmin herhaalt het Geestesgetuigenis wat reeds in het Woord is uitgedrukt. Dat zou overbodige arbeid zijn. En al wat overtollig is, is verkeerd en kan daarom geen plaats vinden in de werken Gods.

Bovendien zou het ons om verzekerd te worden niet baten. Want stel dat de Geest ons iets zeide in ons hart — wat òf de H. S. moest aanvullen, òf herhaalde wat de Schrift reeds gezegd had, hoe zouden wij dan er van verzekerd kunnen worden, dat dit de sprake des Geestes was en niet van een boozen geest of van ons eigen hart? Dat zouden wij alleen kunnen onderzoeken door het te toetsen aan de H. S. Maar dat toetsen aan die Schrift kan ons niet baten, als wij niet eerst verzekerd waren, dat wij in die Schrift te doen hadden met het Woord Gods?

Dat dus het Getuigenis van den Heiligen Geest ons iets zou mededeelen, wat òf niet in de Schrift werd gevonden òf in de Schrift reeds gezegd werd, zou in strijd zijn met de volkomenheid der Schrift met de volmaaktheid van Gods werk; en bovendien zou zulk een Getuigenis voor onze verzekering niet baten.

Het Getuigenis van den Heiligen Geest zegt ons dus niet dat de Bijbel Gods Woord is; dat heeft God in dat Woord

zelf reeds gezegd, 2 Tim. 3 : 16, het geeft ons slechts het vermogen om met ontwijfelbare zekerheid te zien dat het zoo is. [1])

Men zou dit het best kunnen vergelijken met wat een oogarts doet bij een blinde. Die blinde is omringd van licht en kleuren. Maar hij mist het vermogen om ze te zien. Nu komt de geneesheer en neemt de staar van zijn oog weg, verder niet. De geneesheer behoeft nu niet tegen hem te zeggen : „Zie daar is licht". De geneesheer behoeft ook het licht niet in het oog te doen indringen, neen, als de operatie verricht is, ziet de blinde *vanzelf*.

Precies zoo is het hier ; opdat wij het licht Gods in Zijn Woord zouden zien, hebben wij niets anders noodig dan dat wij een oog krijgen om te zien.

Meer behoeft de Geest voor ons niet te doen ; en meer doet Hij ook niet.

Zij is dus een zuiver formeele werking zonder eenigen materieelen inhoud.

---

[1]) Het spreekt vanzelf, dat wij hier alleen het oog hebben op de beteekenis van het Getuigenis des Heiligen Geestes voor ons verstand. Daarover gaat het immers alleen wanneer wij spreken over de vraag of dat Geestesgetuigenis al of niet materieelen inhoud heeft.

KRONIEK.

De predikanten-conferentie. — Typeeringen met een wetenschappelijk doel. — Populaire lectuur. — Typeering van gemeenten en gemeenteleden.

De *predikanten-conferentie*, die 7 en 8 Sept. j.l. te Utrecht gehouden werd, riep plotseling in me de herinnering wakker aan een van die Nederlanders, die een voor menig oor onmogelijken naam te dragen hadden, ofschoon niet ontkend kan worden dat dergelijke namen vaak met eere moeten genoemd. Ik bedoel: Mr. J. B. C. J. C. C. M. Baron van Hugenpoth tot den Berenclaauw. Deze trouwe zoon der Roomsche kerk heeft zijn leven gegeven aan de bestrijding van het clericalisme, aan den kamp vóór de kerk en tegen de ultra-montaansche geestelijkheid. Vergis ik me niet, dan was hij het, die uitsprak: de kerk mag niet vereenzelvigd met een kaste van geestelijken.

Waarom ik te Utrecht aan hem dacht? Wel allereerst omdat aldaar weer mocht worden geconstateerd, welk een grooten invloed de Geref. Predikanten-vereeniging op het kerkelijk leven der laatste jaren heeft geoefend. Zij is een middel geweest om de eenheid te vinden waar somwijlen verdeeldheid scheen te zijn, en gaf tevens in haar conferenties de gelegenheid om nieuwe dingen, die als lichtende zonnetjes of als bleeke dwaallichten zich vertoonden aan den kerkelijken gezichtseinder, eens rustig te „beobachten". Maar zonder dat er ook maar ooit de gedachte zou opkomen: zoo van: „l'église c'est moi". En daarom dacht ik aan Mr. Hugenpoth; zijn ideaal omtrent de verhouding van kerk en gezag van geestelijkheid is onder ons vrijwel verwezenlijkt.

Dan dacht ik aan den meergenoemden schrijver om nog een reden. Hij kon zoo in een enkel zinnetje zoo geestig iemand typeeren. En ik dacht : ware die man nog eens hier. Wat zou hij ons te genieten kunnen geven.

De conferentie biedt een prachtige gelegenheid tot het bestudeeren van wat men gemeenlijk noemt „typen. „Typen", niet in den zin van iets komisch, maar typen in den zin van modellen. Er is een tijd geweest, in welke de wetenschap zich met het bestudeeren van een bepaald predikantstype bezig hield. In de jaren tusschen 1880 en 1900 verscheen er meer dan één boek, dat een studie over predikanten zou kunnen worden genoemd. Sommige typen werden dan als origineel geteekend. Zoo b.v. E. Frommel in zijn boek: *Johann Abraham Strauss*, dat in 1885 werd vertaald in het Nederlandsch, met de toevoeging aan den titel: „Een origineel predikantstype". G. Renoux gaf in 1881 in zijn „*Les predicateurs célèbres de l'Allemagne*", zelfs een geheele beelden-galerij, terwijl het boek van Frommel over Strauss zooveel opgang maakte, ook in ons land, dat weldra een vertaling verscheen van het boek van denzelfden schrijver over „*Aloysius Henhöfer, een origineel predikantstype uit Zuid-Duitschland*".

De geest van dezen tijd wordt het best getypeerd door hetgeen Van Oosterzee schreef in zijn „*Practische Theologie*". „Niet minder kunnen enkele levensbeschrijvingen van reeds ontslapen, soms jeugdige, voortreffelijke Evangeliedienaren opwekkend en louterend werken". En zooals men het thans al meer zoekt in een bestudeeren van de psyche van den hoorder, zoo zocht men het toen in een bestudeeren van het bijzondere van geziene predikers.

Zoo werden o.m. o.m. in dezen tijd behandeld: Ahlfeld, Zündel, Bunyan, Spener, Doedes, Heldring, des Amorie v. d. Hoeven en anderen, meer onbekenden.

Allengs kwam er een kentering in de waardeering van dergelijke boeken. De wetenschappelijke waarde werd lang-

zamerhand terecht in twijfel getrokken, en de kring van lezers werd een andere. Onder het min of meer ontwikkelde „leekenpubliek" begon men belang te stellen in de levensbeschrijving, en vooral in de karakteriseering van onderscheiden predikanten. 't Geen zielkundig zeer wel te verklaren is. Immers de „gewone man" moest wel het gevoel hebben, dat hij in de kerkelijke keuken werd rondgeleid, waar hij allerlei koksgeheimen mocht leeren kennen. En thans is alles wat op typeering, levensbeschrijving of auto-biografie van predikanten gelijkt, nog zeer gezochte litteratuur.

Enkele specimina van dit genre kwamen in de laatste jaren van de pers.

Een der beste boekskes op dit terrein is dat van den Alteveerschen predikant, Ds. J. Bosch. *Van Dominees en gemeenten* De graagte, waarmee de schetsen van dezen schrijver in *„de Wachter"* werden gelezen, spreekt voor zijn keuze om op dit terrein te gaan „werken".

Een hartelijke toon klinkt er uit: *„Een bundel schetsen"* door Ds. W. Klerk. En Tollens woord: „de pen geeft d'afdruk van den geest" geeft reden om te zeggen, dat dit boek voor den schrijver een schitterend pleit voert.

Zeldzaam geestig is het boekske van Rev. Hames Mann, *Domineestypen.* Terecht schreef Ph. J. Hoedemaker in het voorwoord van de Nederlandsche vertaling van dit werkje: „De Engelsche dichterwijsgeer S. T. Coleridge heeft ergens gezegd, dat men een eminent man niet kan ontmoeten, onder een afdak of in een portiek waar men schuilt voor den regen, zonder op te merken dat men iemand voor zich heeft met wien het de moeite waard is kennis te maken. Ik zou hetzelfde van dit boek willen zeggen."

Na zooveel jaren van domineestypen-beschrijving hebben wij het zelzame voorrecht een prachtige collectie teekeningen te bezitten, die ons een indruk geven van de groote variëteit, die er op het erf van de kerk in de soort „dominée" wordt gevonden. Nu moet hier steeds Heye's woord gedacht:

Wees hard, wanneer gij oordeel vellen moet
En 't over eigen daden doet;
Doch geld het andren — wees dan zacht en goed.

Want spoedig zijn wij geneigd te vervallen in de fout, door Bilderdijk in zijn „De waarheid en Esopus" zoo scherp gehekeld.

Maar met die afspraak in gedachten, kunnen we ons toch gelukkig rekenen met wat in den loop van den tijd alzoo werd „getypeerd".

En zóó komen we terug tot de predikanten-conferentie.

Ook uit hetgeen dit jaar weer werd vernomen bleek dat nog altijd Staring's woord waar is:

't Is naarstigheid, die vroege kennis gaart;
Ervaring is 't, die spade Wijsheid baart.

Immers schier steeds merkt ge de wijsheid door ervaring geleerd, in den toon en in het woord der ouderen. En die ouderen kunnen gelooven, dat ze daarom door menig jongere, zonder afgunst, worden benijd.

Maar overigens welk een verschil merkt ge op!

Ik blijf nu bij hetgeen door anderen als typeering van menschen, die nooit Gereformeerd pastor waren, werd gezegd. Dan kàn het niet voorkomen, dat men aan persoonlijkheden denkt. Ik blijf dus bij een van de modelboeken. Maar ook dan: de modellen spreken tot U!

Daar zijn volgens waarneming van jaren van die typen overal, dus zullen ze ook wel in Utrecht geweest zijn. En als ze er niet waren, dan zijn ze onder de thuisblijvers geweest, (waarom ziet ge sommige menschen nooit?), óf . . . de wetenschappelijke en populaire boeken vergissen zich.

Vergissen ze zich echter niet, dan is er geweest het type van Ds. Homer Smith. Deze is niet zulk een groot prediker als hij zich verbeeldt, of als de menschen meenen dat hij is.

Maar hij beslaat zijn plaats en van de verscheidenheden is hij een der vormen. Hij is de intellectueele makelaar; van de gedachten, die hij uitgeeft, heeft hij nooit een nieuw stukje gemunt; toch doet hij een goed werk met het in omloop brengen van anderer munt.

Menschen van het type van Goodman waren er zeker. Deze wordt aldus geteekend: Die hem het beste kent, waardeert hem het meeste als een man van gezond, helder oordeel. Zijn buitengewone bescheidenheid houdt hem op den achtergrond, maar wanneer een lastige moeilijke kwestie voorkomt en zijn meening wordt gevraagd, spreekt hij altijd woorden van wijsheid, waarnaar geluisterd wordt. Een man kan boven de gemiddelde lengte zijn, maar als hij mooi gebouwd en goed geproportioneerd is zal hij niet zoo groot lijken als hij werkelijk is.

En ook van dezulken geldt het vaak, wat ik op een mooie bladzij van Mann's boek lees: Beoordeelde men hem naar gewone kenmerken van predikanten-succes, dan werd Ds. . . . . te licht bevonden. Hij slaagde er niet in de menigte tot zich te trekken. Maar indien gehalte in plaats van getal kenmerk van welslagen is, dan was zijn bediening zeker alles behalve mislukt te noemen. Hij verzamelde rondom zich een een groep van ernstige mannen en vrouwen. Hij was een leeraar van leeraars, een leider van leiders. Er zijn sommige predikers, die, gelijk visschers, de oppervlakte van de zee afvisschen met een sleepnet. Zij slagen er in een menigte kleine visschen te vangen. Hun werk maakt veel vertooning in de kerkelijke statistieken. Er zijn anderen, die hun visch vangen met hoek en lijn, één voor één. Een leeuwin, die eens door een kat verweten werd, dat zij maar één jong ter wereld bracht, antwoordde: „Ja, maar die ééne is een leeuw." . . . .

Hoe anders was het met den dominee van Salem: „Iedereen werd aan het werk gezet of tenminste iedereen werd een werk voorgezet. Alle menschen werden „gedwongen" „vrijwilligers" te worden. Een tijdlang wekte de gemeente van

Salem de afgunst van de naburige kerken. Er werden een aantal nieuwe vereenigingen gevormd, een armhuis gebouwd, een nieuw orgel gekocht, en zoo groot was het aantal nieuwe gemeenteleden, dat men er over sprak de kerk te vergrooten . . . . „Een stoommachine in broekspijpen" noemde men den dominé van Salem . . . . De verwachting wordt nooit verwezenlijkt; het groote werk komt nooit".

En zou het waar zijn dat er nog menschen zijn, die doen als de bekende kanselredenaar Henry Ward Beecher? Toen een student hem eens vroeg, wat hij deed als de stroom van zijn gedachten ophield te vloeien, antwoordde hij; „ik brul". Zou er nog soms om dezelfde reden „gebruld" worden?

Genoeg over „typen". J'en passe et des meilleurs.

Het beschrijven van predikantstypen, met een wetenschappelijk doel, is uit de mode, zooals gezegd. Van de zijde van het wetenschappelijk onderzoek houdt men zich in den laatsten tijd meer bezig met de kudde, dan met de herders. En dat is gelukkig. In dezen tijd *behoeft* een predikant niet te vervallen in de fout door Baxter aldus omschreven; „Menig predikant studeert een geheele week hoe hij één uur goed zal preeken, en nauwelijks één uur hoe hij een geheele week goed herder zal zijn".

Natuurlijk is ook hier de overgang geen plotselinge geweest. Het gaat in het leven nu eenmaal zóó, dat een richting moet groeien, en maar niet op een achtermiddag bij een kop thee wordt uitgedacht.

Reeds in de dagen van de teekening van predikantstypen, met wetenschappelijk doel, verschenen er boekskes, die feitelijk het werk van den predikant bespraken, en dan zóó, dat de gemeenteleden veel meer dan de predikant werden gezien. Ik denk hier b.v. aan P. Gerade's: *Meine Erlebnisse und Beobachtungen als Dorfpastor;* aan Burk's: *Evangelische Pastoral-Theologie in Beispielen*, dat, hoewel reeds in 1838 geschreven, toch in deze dagen weer in eere kwam; en ten onzent aan Van Koetsveld's: *De*

pastorie van Mastland; Gronemeyer's: *Pastorale onderonsjes*, en J. P. Nonhebel's: *Bladen uit het dagboek van een leeraar.* (2e uitg. 1917).

Allengs begon men van de zijde dergenen, die de wetenschappelijke beoefening van de ambtelijke theologie zich tot taak hadden gesteld, in te zien, dat hier een meer vruchtbaar terrein zou worden gevonden, dan bij het bestudeeren van het singuliere in beroemde mannen. De psychologische richting begon baan te breken. En thans gaat er geen maand voorbij in welke niet een of meer belangrijk geschrift over de psychologie van de religie, of over de religieuse volkskunde van de pers komt.

Het is zeer te betreuren, dat in dit opzicht Nederland zoo jammerlijk achteraan komt. Ofschoon ook ter andere zijde niet kan ontkend, dat datgene, wat we nog hebben, vrij onbekend is. Immers voor het vergaderen van bouwstoffen hebben we in ons land zeer veel materiaal. Aan brochures uit later dagen, en aan studies van vroeger datum. Alleen maar: ook hier geldt het weer: wat dienen moet voor bouwstof bestaat wel, maar het is schier nergens „te krijgen".

Zoo is b.v. Ph. J. Hoedemaker's: *De fabrieksarbeiders te Veenendaal* (1875) bijna niet te vinden. En de stoffen, die in tijdschriftartikelen, in brochures of pamfletten zijn neergelegd, zijn vaak even moeilijk te „bezetten" als radium. Alleen mogen we dankbaar zijn, dat we een prachtige verzameling van klein-schriften kunnen vinden in de bibliotheek te Kampen.

Deze brochures geven zeer dikwijls de meest onverwachte en tegelijk de meest afdoende verklaring van allerlei eigenaardigheden, die uit het normaal-historische niet zouden kunnen worden opgelost.

De toekomst moge ons een schat van „typeeringen" van het kerkelijk leven brengen. Inzonderheid de Gereformeerde wetenschap mag hier niet achterblijven.

J. WATERINK.

RECENSIËN.

De Sabbatdag en de eerste dag der week, door A. KLEIN HANEVELD. J. N. Voorhoeve, 's-Gravenhage.

Op warmen toon wordt in dit boekje aangedrongen om, aflatende van alle zoeken van eene eigene gerechtigheid uit de wet, te rusten alleen in de genade Gods in den Heere Christus, en om den eersten dag der week op rechte wijze te vieren. Jammer dat dit deels samenhangt met beschouwingen, en gepaard gaat met beweringen, die niet zeer Schriftuurlijk mogen heeten. De tien geboden heeten, met beroep op Gal. 3 : 10 e.d.g., geen leefregel voor den Christen, blz. 38 v., alsof het verband daar niet duidelijk aangaf, dat over de wet gesproken wordt voorzoover men uit haar zijne gerechtigheid zou willen opbouwen („*uit werken* der wet"), en alsof plaatsen als b.v. Rom. 14 : 8—10; 1 Cor. 7 : 19, niet aangaven, dat zeer zeker ook de christen nog aan de wet gebonden is, hoewel niet om er uit gerechtvaardigd te moeten worden voor God. En de Sabbat heet niet ingesteld bij de schepping, blz. 14 v.v., maar in de woestijn Sin, Ex, 16 : 22—30, blz. 19. terwijl zijne rust op Sinaï als „ijzeren *gebod*" werd verordend, blz. 25. „Want niet op den Sinaï, doch in de woestijn Sin was de sabbat het eerst ingesteld. Daar was hij, tegelijk met het manna, als een kostbare gave aan Israel geschonken. Op den Sinaï had hij een wettisch karakter verkregen en was daardoor ten deele van zijn luister beroofd geworden. Straks echter' als Israel opnieuw onder de genade zal staan, zal de sabbat ook zijn vroegeren glans en vroegere heerlijkheid terugverkregen hebben, en als zoodanig met dankbaarheid en blijdschap door het volk gevierd worden". blz. 27. Gelijk uit deze aanhaling blijkt, is de Schrijver

chiliast, vgl. ook blz. 13, die in dezen op blz. 46 nog zegt: „Wij gelooven, dat Ps. 118 rechtstreeks slaat op Israels toekomstigen dag van heerlijkheid". Ten opzichte van de sabbatsinstelling is het nu opmerkelijk, dat de schrijver onderscheiden motiveeringen uit de H. S. aanhaalt, waarom Israel den Sabbat moest houden, Deut. 5 : 15; Ex. 31 : 13; e.a. blz. 17 v.v., maar juist de in het 4e gebod zelf genoemde motiveering, Ex. 20 : 11, met stilzwijgen voorbijgaat. Voorts zou de instelling van den sabbat in Ex. 16 : 22—30 geschieden, omdat de Heere daar in vs. 29 zegt: „de Heere heeft uliedent den sabbat gegeven", blz. 19, hoewel daar niets gezegd wordt van den tijd, wanneer de Heere den sabbat gaf, en vs. 22 de voorstelling wekt, dat het volk reeds uit zichzelf op den zesden dag ook voor den zevenden manna inzamelde, en alzoo reeds den sabbat als eenen bekenden rustdag onderhouden wilde. Verklaart de Schrijver op blz. 8: „Want dat Woord laat ons op het punt van den sabbat volstrekt niet in het onzekere, als men maar alle menschelijke gedachten terzijde stelt en eenvoudig naar de meening des Geestes vraagt", zoo blijkt het toch ook hem niet gelukt te zijn, alle menschelijke gedachten ter zijde te stellen, maar draagt ook zijne Schriftuitlegging te zeer de sporen van verklaring naar eigen meening.

S. GREIJDANUS.

Verzamelde Opstellen op het gebied van godsdienst en wetenschap, door Dr. H. BAVINCK. Kampen, J. H. Kok, 1921.

Met een gevoel van piëteit nemen we het *laatste* werk van Prof. Bavinck ter hand. 't Zijn vroeger geschreven en uitgegeven essays, grootendeels van wijsgeerigen aard. Nogmaals bewonderen we de gemakkelijkheid waarmee de auteur de vele richtingen en stelsels in onze eeuwenoude Westersche cultuur overziet, nogmaals bekoort ons de helderheid

van de betoogtrant, nogmaals komen we onder den indruk van de breedte, de ontzaglijke breedte van Bavinck's denken. Toetsend en keurend plaatst hij zich als Christenwijsgeer midden in den stroom des tijds en hij, die de critiek niet spaart, waardeert toch overal het ware en het goede, en wijst op groote gedachten, die God in Zijn algemeene genade den menschen heeft bekend gemaakt. In het bizonder boeien Bavinck's opstellen over *Evolutie* en *Schoonheid en Schoonheidsleer*.

Het bijgevoegde portret is mooi. Bij de gebonden exemplaren heeft de uitgever — en hieruit spreekt ook piëteit — een dofzwarten band om 't boek gelegd.

T. HOEKSTRA.

In Memoriam. Prof. Dr. H. Bavinck herdacht door een zijner oud-leerlingen, door Ds. J. H. LANDWEHR.
Kampen, J. H. Kok. 1921.

Ds. Landwehr heeft door dit vlot geschreven boek de nagedachtenis van Prof. Bavinck geëerd en allen, die hem liefhadden, een grooten dienst bewezen. Wie dit In Memoriam leest, ziet den rijk begaafde weer duidelijk voor oogen staan. 't Is haast niet te begrijpen, dat hij van ons weg is. We zullen er nog aan moeten wennen.

Met voorzichtigheid heeft Ds. Landwehr de „moeilijke passages" in Bavinck's leven behandeld. Wat hij meedeelt uit eigen ervaring over het eerste optreden van Dr. Bavinck als hoogleeraar, is aangrijpend.

T. HOEKSTRA.

Maranatha. Scheurkalender voor 1922 door Ds. J. J. KNAP Czn. en Dr. J. C. DE MOOR.
Kampen, J. H. Kok. 1921.

Dit is een goede Scheurkalender. De stichtelijke stukjes op

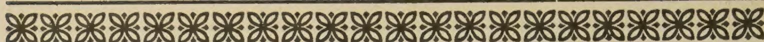
de vóórpagina zijn over het algemeen geen vertoogen maar, wat een groote verdienste is, pittige toespraakjes. Het schild is héél mooi. Hoe langer ge er op tuurt, hoe mooier 't wordt; hoe sterker ook het verlangen met de fakkelende pelgrims naar Sion te trekken. Dit artistieke schild is ook Evangelie.

T. HOEKSTRA.

J. J. KNAP Czn. **Onder de schaduw Zijner hand.** Het boek Esther in overdenkingen voor de praktijk des levens.
Kampen, J. H. Kok, 1921.

Bij het boek Esther ligt het goud zeer diep in de mijn. Ds. Knap is een delver van den eersten rang, hij heeft diep gegraven en laat het gedachtengoud voor uw zielsoog schitteren. M. i. is dit boek één van de rijkste en rijpste geschriften van Ds. Knap.

T. HOEKSTRA,

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr. J. A. Nederbragt. *Proeve eener economie naar Christelijke Belijdenis.*
Den Haag. Drukkerij Voorwaarts, 1921.

J. E. van Buuren. *Leerboek der Geschiedenis van het Nederlandsche Volk.* Tweede Druk.
Wageningen. Uitgeversmaatschappij Gebr. Zomer & Keuning, 1921.

J. H. Landwehr. *In memoriam.* Prof. Dr. H. Bavinck herdacht door een zijner oud-leerlingen.
Kampen. J. H. Kok. 1921.

Menigerlei Genade. Elfde Jaargang No. 2—20.
Kampen. J. H. Kok 1921.

Maranatha. Scheurkalender voor 1922 bewerkt door Ds. J. J. Knap en Dr. J. C. de Moor.
Kampen. J. H. Kok 1921.

J. J. Knap Czn. *Onder de Schaduw Zijner hand.*
Kampen. J. H. Kok 1921.

Mr. A. Anema. *Onze Tijd en onze Roeping.*
Rotterdam. Drukkerij Libertas. 1921.

Dr. H. A. van Andel. *Cultuur en Christendom onder de Javanen.*
Kampen. J. H. Kok 1921.

M. H. A. van der Valk. *De profeet der Mormonen Jozef Smith Jr.*
Kampen. J. H. Kok 1921.

Dr. H. A. van Andel. *Godsdienst en Wetenschap.* Een boek voor denkende menschen — bewerkt naar de geschriften van Dr. H. Bavinck.
Kampen. J. H. Kok 1921.